ทฤษฎีการพัฒนากระแสหลักกับการยกระดับการดำรงชีพ

Mainstream Development Theory and Enhancing Livelihoods

ดร.ดุลภาค มณีอินทร์

Dr. Dullapark Maneein[1]

บทคัดย่อ

ประเทศไทยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่มีรูปแบบสอดรับกับการพัฒนากระแสหลักมานับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และปัจจุบันประเทศไทยขับเคลื่อนด้วยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566 – 2570) แต่พบว่า ความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจนกลับยิ่งมีช่องว่างเพิ่มสูงขึ้น แม้ว่ามาตรฐานการดำรงชีพเริ่มมีการพูดถึงในทฤษฎีการพัฒนา เพื่อให้แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนเป็นแนวทางของพัฒนาทางเลือกในประเทศไทยได้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น บทความนี้จึงได้เสนอกรอบแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในมิติของสินทรัพย์ 5 องค์ประกอบ สินทรัพย์มนุษย์, สินทรัพย์ทางสังคม, สินทรัพย์ธรรมชาติ, สินทรัพย์ทางกาย, สินทรัพย์การเงิน เพื่อกำหนดยุทธวิธีการดำรงชีพ ปรับเปลี่ยนกระบวนการและโครงสร้าง และสามารถยกระดับมาตรฐานการดำรงชีพสอดรับกับการพัฒนากระแสหลักที่มาจากการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยมีคนเป็นศูนย์กลางและรู้สึกถึงความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต มีสุขภาพจิตที่ดี เป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ไม่มุ่งเน้นแต่เฉพาะด้านเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว แต่ต้องคำนึงถึงสังคมและสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปด้วยกัน ซึ่งจะมีผลต่อการปรับปรุงการดำรงชีพในมิติต่าง ๆ จนสามารถยกระดับการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ มีการปรับยุทธวิธีการดำรงชีพที่มีแนวโน้มความยั่งยืน เนื่องจากสามารถลดความเปราะบางและเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการสินทรัพย์ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพในระดับครัวเรือน และนำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืนผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชน

คำสำคัญ: การเคลื่อนไหวทางสังคม การพัฒนาทางเศรษฐกิจ การดำรงชีพอย่างยั่งยืน

[1] **นักวิชาการอิสระ ปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์**

Independent Scholar, Ph.D; Doctor of Philosophy Program in Social Development Administration, School of Social and Environmental Development, National Institute of Development Administration

*Corresponding author; email: dullapark@gmail.com

(Received: 0 xxxxxx 0000; Revised: 0 xxxxxx 0000; Accepted: 0 xxxxxx 0000)

Abstract

Thailand has been promoted an economic development plan that is in line with mainstream development since after World War II, and currently Thailand is driven by the 13th National Economic and Social Development Plan (2023 - 2027). However, it was found that the disparity between the rich and the poor has increased. Although the Sustainable Livelihood Approach (SLA) is increasingly being discussed in development theories. To make the concept of sustainable livelihoods a guideline for alternative development in Thailand more broadly, therefore this article is aiming at explaining the development and mobilization of social movement, as well as effects on adaptation of sustainable livelihoods framework. In the asset dimension, there are 5 elements: human assets, social assets, natural assets, physical assets and financial assets. The framework is influencing in processes and structures and be able to adjust livelihoods strategies that comes from community participation and human centered development. This will have an effect on enhancing livelihoods in various dimensions until being able to raise the level of economic self-reliance. This is because it can reduce vulnerability and increase efficiency in managing assets related to livelihoods at the household level and lead to the reduction of inequality through sustainable development and community participation.

Keywords: Social Movement, Economic Development, Sustainable Livelihoods Framework

บทนำ

นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แนวทางการพัฒนากระแสหลักได้รับการผลักดันให้ประเทศต่าง ๆ จำนวนมากที่อยู่ในฝ่ายทุนนิยมสามารถพัฒนาก้าวข้ามการพึ่งพาเศรษฐกิจเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมไปสู่เศรษฐกิจอุตสาหกรรมและการตลาด ควบคู่กับการสร้างความทันสมัยตามแนวคิดทุนนิยมเสรี จนนำไปสู่การขยายผลความสำเร็จด้วยการสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจโดยรวมของแต่ละประเทศ ซึ่งปรากฏเป็นที่ประจักษ์ทั่วโลก อย่างไรก็ตาม หลายประเทศยังคงต้องดิ้นรนหลังจากการพัฒนา แม้ว่าความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจจะเป็นส่วนประกอบที่จำเป็นแต่ก็ไม่ใช่แค่ปรากฏการณ์เพียงด้านเดียว ยังมีอีกหลายแง่มุมของชีวิตมนุษย์ที่ต้องคำนึงถึงมากกว่าแค่เรื่องของเงินและวัตถุ การพัฒนาต้องรับรู้กระบวนการในหลากหลายมิติที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างและนโยบายใหม่ของทั้งระบบเศรษฐกิจและสังคม ที่นอกเหนือจากการปรับปรุงเรื่องรายได้และผลิตผล เช่น การเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงของสถาบัน สังคม และโครงสร้างการบริหาร รวมถึงทัศนคติ ซึ่งหลายกรณียังเกี่ยวข้องกับจารีตประเพณีและความเชื่อ ซึ่งผลกระทบของการพัฒนาได้เกิดขึ้นในทางลบไม่น้อยเช่นกัน ทั้งในเรื่องความเหลื่อมล้ำระหว่างประชากรในชนบทกับประชากรในเมือง และการลดความสามารถในการพึ่งตนเองของครัวเรือนเกษตรกรในชนบท ปัญหาดังกล่าวนี้ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากการขาดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของประชาชนระดับรากหญ้าที่อาศัยอยู่ในชุมชนชนบทซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ รวมถึงการมุ่งเน้นเพียงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจโดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมมากนัก เมื่อปัญหาดังกล่าวปรากฏชัดขึ้น ได้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) และมีการตั้งคำถามถึง

ความล้มเหลวในการแก้ปัญหาสังคมโดยเฉพาะการยกระดับการดำรงชีพครัวเรือนของแนวทางการพัฒนากระแสหลักนี้อย่างกว้างขวาง (Diani, 1992; Pearce, 2009)

ทฤษฎีการพัฒนากระแสหลัก

ทฤษฎีนำของการพัฒนาเศรษฐกิจ: 4 แนวทาง (Leading Theories of Economic Development: Four Approaches) ในช่วงเวลาแต่ละทศวรรษนับตั้งแต่แผนมาร์แชล Marshall Plan ที่เป็นโครงการทางขนาดใหญ่ของอเมริกาที่ช่วยเหลือทางการเงินและเทคนิคเพื่อช่วยฟื้นฟูและสร้างความทันสมัยให้สภาพเศรษฐกิจของประเทศในยุโรปที่เสียหายไปในสงครามโลกครั้งที่ 2 ; แนวทางที่ 1 ตัวแบบการเติบโตแบบเส้นตรง (The Linear-stages-of-growth model) แนวทางที่ 2 ทฤษฎีและตัวแบบของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง (Theories and patterns of structural change) แนวทางที่ 3 การปฏิวัติโดยพึ่งพาจากต่างชาติ (The international dependence revolution) แนวทางที่ 4 การปฏิวัติซ้อนของแนวคิดนีโอคลาสสิคใหม่เป็นแนวคิดของเศรษฐศาสตร์ที่มุ่งเน้นประโยชน์ของตลาดเสรี (The neoclassical, free-market counterrevolution) (Todaro, 1994)

ตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 50 จนถึงต้นทศวรรษที่ 60 เป็นช่วงเวลาแห่งการเติบโตแบบเส้นตรงตามแนวทางที่หนึ่งของเกือบทุกประเทศ ซึ่งประกอบด้วยการออม การลงทุน และความช่วยเหลือจากต่างชาติ โดยประเทศในโลกที่สามหรือประเทศกำลังพัฒนาได้ปฏิบัติตามแนวทางที่เคยประสบความสำเร็จในประเทศที่พัฒนาแล้ว และในช่วงทศวรรษที่ 70 แนวทางการพัฒนาก็ถูกแทนที่ด้วย ทฤษฎีและตัวแบบของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง (Theories and patterns of structural change) และแนวทางที่ 3 การปฏิวัติโดยพึ่งพาจากต่างชาติ (The international dependence revolution) ซึ่งได้สร้างผลกระทบในหลายมิติให้กับประเทศกำลังพัฒนา ทั้งการเปลี่ยนแปลงกระบวนการภายในและการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคมจากการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว และในเวลาต่อมาประเทศเหล่านั้นยังต้องเผชิญกับการปฏิวัติโดยการพึ่งพาจากต่างชาติ ซึ่งได้สร้างผลกระทบค่อนข้างรุนแรงโดยเฉพาะในภาคการเมืองและสถาบันทั้งจากภายในและภายนอกเพื่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ โดยมุ่งเน้นถึงความจำเป็นของนโยบายใหม่และการขจัดปัญหาความยากจนเพื่อสร้างโอกาสในการจ้างงานและลดความเหลื่อมล้ำของรายได้ แต่ด้วยการสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยตัวของมันเองนั้นไม่สามารถยกระดับความเท่าเทียมในด้านอื่นๆ อันเป็นเป้าประสงค์สำคัญภายใต้บริบทของการเติบโตทางเศรษฐกิจ ด้วยแนวทางการเติบโตแบบเส้นตรง (The Linear-stages-of-growth model) และเมื่อเข้าสู่ช่วงทศวรรษที่ 80 แนวทางการพัฒนาแบบที่ 4 ได้แพร่หลาย การปฏิวัติซ้อนของแนวคิดนีโอคลาสสิคใหม่ เป็นแนวคิดของเศรษฐศาสตร์ที่มุ่งเน้นประโยชน์ของตลาดเสรี การเปิดประเทศและการแปรรูปขององค์การภาครัฐที่ไม่มีประสิทธิภาพและสิ้นเปลือง หรืออาจเรียกว่า “ยุคโลกาภิวัตน์” (Globalization) ด้วยแนวคิดที่ว่า ความล้มเหลวของการพัฒนาไม่ได้มาจากการหาผลประโยชน์จากภายนอกและแรงขับเคลื่อนจากภายในซึ่งถูกอธิบายด้วยทฤษฎีการพึ่งพาของแนวทางการพัฒนาที่ 3 แต่เป็นเพราะการที่รัฐเข้าไปแทรกแซงและกำกับควบคุมภาคเศรษฐกิจมากเกินไป และในช่วงปลายทศวรรษที่ 80 ต่อเนื่องถึงต้นทศวรรษที่ 90 สำนักคลาสสิคใหม่และนักเศรษฐศาสตร์ได้เริ่มกล่าวถึงและนำเสนอแนวทางการพัฒนาที่ 5 เรียกว่า ทฤษฎีการเติบโตใหม่ ซึ่งได้พยายามปรับปรุงและขยายกรอบทฤษฎีการเติบโตแบบตั้งเดิมในแนวทางที่จะช่วยอธิบายว่า ทำไมบางประเทศถึงได้มีการพัฒนาอย่างรวดเร็วแต่กลับกันการพัฒนาในบางประเทศถึงได้ซบเซา และแม้ในตลาดเสรี บทบาทของรัฐก็ยังมีความจำเป็นในกระบวนการพัฒนาตามทฤษฎีการเติบโตแบบเส้นตรง The Linear-stages Theory เมื่อความสนใจการพัฒนาของประเทศกำลังพัฒนาได้เริ่มปรากฏขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ชณะที่นักเศรษฐศาสตร์ในประเทศ

อุตสาหกรรมยังไม่ทันได้ตั้งตัว จึงทำให้พวกเขาไม่มีเครื่องมือในการวิเคราะห์กระบวนการของการเติบโตทางเศรษฐกิจในสภาพของสังคมกสิกรรม กลุ่มเกษตรกรขนาดใหญ่ ซึ่งขาดหายไปโครงสร้างเศรษฐกิจสมัยใหม่ แต่พวกเขามีประสบการณ์แผนมาร์แชล Marshall Plan ที่เป็นโครงการทางขนาดใหญ่ของอเมริกาที่ช่วยเหลือทางการเงินและเทคนิคเพื่อช่วยฟื้นฟูและสร้างความทันสมัยให้สภาพเศรษฐกิจของประเทศในยุโรปที่เสียหายไปในสงคราม และที่มากกว่านั้น ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าทุกประเทศอุตสาหกรรมนั้นเคยเป็นสังคมกสิกรรมที่ยังไม่พัฒนามาก่อน ซึ่งโดยประวัติศาสตร์ต้องใช้ระยะเวลาในการเปลี่ยนผ่านสภาพเศรษฐกิจจากสังคมกสิกรรมที่ฝืดเคืองมาสู่ยักษ์อุตสาหกรรมสมัยใหม่ อันเป็นบทเรียนที่สำคัญที่ส่งผลสะท้อนย้อนกลับมายังประเทศในเอเชีย แอฟริกา และอเมริกาใต้ ด้วยแนวคิดตรรกะและความเป็นสามัญการของการอัดฉีดเม็ดเงินการลงทุนและรูปแบบประวัติศาสตร์ของประเทศที่พัฒนาแล้ว จึงยากเกินกว่าประเทศโลกที่สามจะต้านทานเพื่อหักล้างงานศึกษาวิจัย นักการเมือง หรือผู้บริหารในประเทศที่ร่ำรวย ซึ่งบ่อยครั้งที่การพัฒนาจะไม่ค่อยประสบความสำเร็จมากนักเมื่อเทียบกับรายงานสถิติของสหประชาชาติหรือบทความในวารสารมานุษยวิทยา

ทฤษฎีการเติบโตของโรสโทว์ (Rostow's Stages of Growth) มี 5 ระยะ คือ ก) สังคมดั้งเดิม ข) เตรียมพร้อม ค) ทะยานขึ้น ง) ขับเคลื่อนสู่การเติบโตเต็มที่ จ) ขั้นอุดมสมบูรณ์ ซึ่งประเทศที่พัฒนาแล้วจะผ่านระยะการเติบโตด้วยตัวเองอย่างยั่งยืน แต่ประเทศกำลังพัฒนาจะยังอยู่ระยะสังคมดั้งเดิม หรือไม่ก็ ระยะเตรียมพร้อม ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ในการพัฒนาไปสู่ระยะทะยานขึ้นก็คือการออมจากภายในและต่างประเทศเพื่อสร้างการลงทุนอย่างมีประสิทธิภาพช่วยเร่งอัตราการเติบโต และอีกหนึ่งทฤษฎี ก็คือ ทฤษฎีการพัฒนาของเลวิส (Lewis's Theory of Development) ถูกใช้เป็นกระบวนการพัฒนาประเทศโลกที่สามในช่วงทศวรรษที่ 60 และต้นทศวรรษที่ 70 โดยแบ่งภาคเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนาเป็น 2 ภาคส่วน คือ 1) ภาคส่วนชนบทดั้งเดิม 2) ภาคส่วนเมืองอุตสาหกรรม มุ่งเน้นกระบวนการเคลื่อนย้ายแรงงานและการเติบโตของอัตราการจ้างงานในภาคเมืองอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นปัจจัยในการขับเคลื่อนการลงทุนด้านอุตสาหกรรมและการเพิ่มเงินทุนสะสมให้กับภาคอุตสาหกรรม โดยทฤษฎีการพัฒนาของเลวิสเชื่อว่า ถ้าอัตราค่าจ้างในเมืองสูงกว่ารายได้เฉลี่ยในชนบทอย่างน้อย 30% จะดึงดูดให้แรงงานในชนบทเคลื่อนย้ายสู่ภาคอุตสาหกรรม กระบวนการของการเติบโตภาคอุตสาหกรรมด้วยการพึ่งพาตนเองและการขยายการจ้างงานจะยังดำรงอยู่จนกระทั่งแรงงานภาคชนบททั้งหมดแทรกซึมเข้าไปในอุตสาหกรรมเกิดใหม่ ทำให้อัตราส่วนแรงงานชนบทต่อพื้นที่กสิกรรมลดลงหรืออีกนัยหนึ่งก็เป็นการเพิ่มผลิตภาพของแรงงานชนบท การเปลี่ยนผ่านโครงสร้างทางเศรษฐศาสตร์ก็จะเกิดขึ้นด้วยการปรับสมดุลของกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วยการเคลื่อนย้ายแรงงานชนบทไปสู่ภาคอุตสาหกรรม

ทฤษฎีใหม่ของการพัฒนากับบทบาทของภาคสังคม

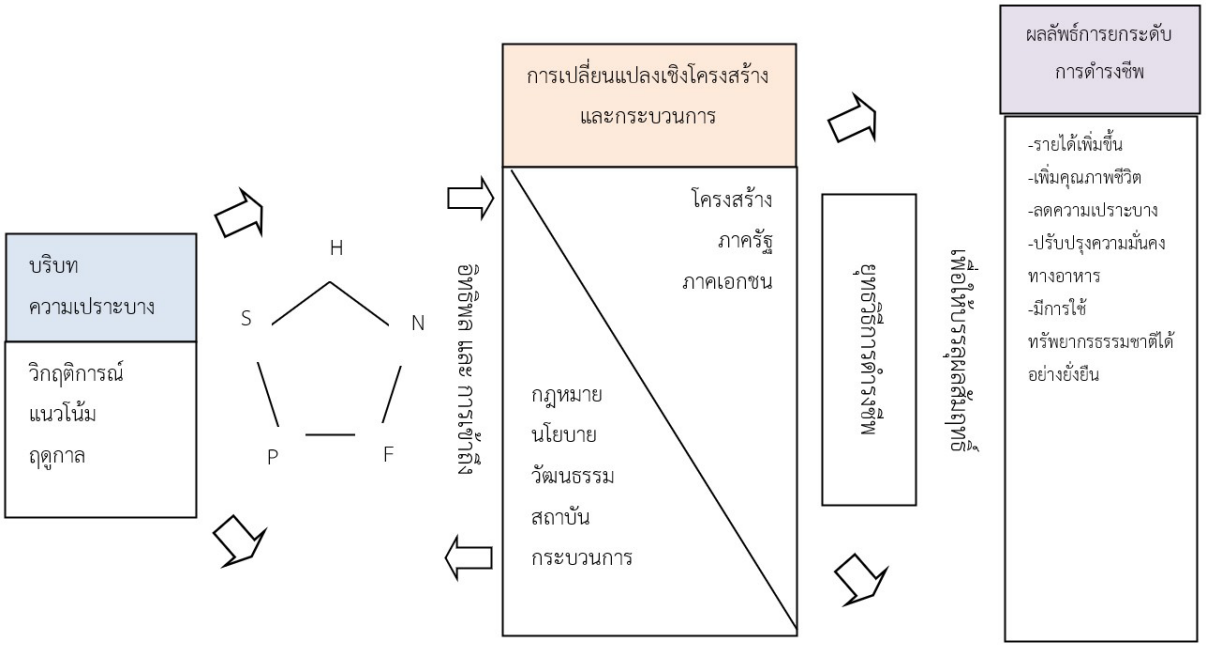
ทฤษฎีการเติบโตจากภายใน (Endogenous Growth) (Aghion & Howitt, 1998) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของทฤษฎีการพัฒนาใหม่ซึ่งถือกำเนิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 90 โดยภาคสังคมจะได้รับจากการส่งเสริมการลงทุนเฉกเช่นเดียวกับภาคเอกชน รัฐบาลสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพของการจัดสรรทรัพยากรโดยจัดเตรียมสาธารณูปโภคหรือสินค้าสาธารณะ หรือส่งเสริมการลงทุนให้กับภาคเอกชนและภาคสังคม โดยมุ่งเน้นบทบาทของภาครัฐที่จะช่วยส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจ แม้ว่าส่วนอื่นๆ ของทฤษฎีจะยังคงมีรากเหง้ามาจากแนวคิดนีโอคลาสสิคดั้งเดิม

จากเดิมเมื่อพูดถึง ความมั่นคง มักจะหมายถึง เสรีภาพจาก อันตราย ความเสี่ยง ความกังวล ความกลัว ในระดับปัจเจกของรัฐหรือระหว่างประเทศ อันเนื่องจากการเมืองระหว่างประเทศและภายในประเทศ รวมถึงบริบทของ

เศรษฐกิจและสังคมในโลกร่วมสมัย แต่เมื่อโลกเข้าสู่การพัฒนาที่รวดเร็วในด้านโทรคมนาคม เทคโนโลยีสารสนเทศและการขนส่ง ทำให้ปัญหาท้องถิ่นส่งผลกระทบต่อเนื่องขยายผลไปสู่ระดับระหว่างประเทศ ดังนั้นเอง ทำให้แนวคิดการพัฒนาต้องเริ่มต้นเข้าสู่การพัฒนาแนวคิดความมั่นคงมนุษย์ที่มี “คน” เป็นศูนย์กลาง แม้ว่าจะไม่มีการรุกรานระหว่างรัฐ ที่กระทบกับระดับความดำรงชีพ ความอยู่ดีมีสุขและศักดิ์ศรีของประชาชน เช่น การมีชีวิตรอดและสวัสดิการ ความสามารถที่จะอยู่รอดในสถานการณ์ที่เป็นอันตรายจากภัยคุกคามอื่นๆ ที่ไม่จำเป็นต้องมาจากการทหารที่แข็งกร้าวจากรัฐอื่น ซึ่งในสถานการณ์ที่เลวร้ายที่สุดนั้นก็มาจากรัฐของตัวเอง ความมั่นคงมนุษย์สามารถฉายภาพด้วยการตั้งคำถามได้ 4 ประการ คือ 1) ความมั่นคงสำหรับใคร 2) อะไรคือภัยคุกคาม 3) การป้องกันโดยใคร 4) ด้วยความหมายอะไร ภัยคุกคามต่อความมั่นคงมนุษย์จึงต้องถูกพิจารณาเพิ่มเติม ในแง่ของความมั่นคงระดับประเทศ ภูมิภาค และนานาชาติทั่วโลก ความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security) คือ ความมั่นคงมนุษย์ที่มีคนเป็นศูนย์กลาง ประกอบไปด้วย 2 องค์ประกอบหลัก คือ “อิสรภาพจากความกลัว” และ “อิสรภาพจากความต้องการ” (UNDP 1994: 24-33) แบ่งกลุ่มภัยคุกคามต่อความมั่นคงมนุษย์ ไว้ 7 ประเภท 1) ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ 2) ความมั่นคงด้านอาหาร 3) ความมั่นคงด้านสุขภาพ 4) ความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม 5) ความมั่นคงส่วนบุคคล 6) ความมั่นคงด้านชุมชน 7) ความมั่นคงด้านการเมือง ซึ่งความมั่นคงมนุษย์มีความหมายแคบกว่าการพัฒนามนุษย์ การพัฒนามนุษย์คือ กระบวนการที่ทำให้ทางเลือกของประชาชนกว้างขึ้น ขณะที่ความมั่นคงมนุษย์ คือ เงื่อนไขที่ประชาชนสามารถเลือกความปลอดภัยและเสรีภาพ บนฐานคิดของการเชื่อมประสานหรือแยกออก และความกว้างขวางหรือคับแคบ เป็นสำคัญ ความมั่นคงของมนุษย์ได้นำ มิติของ ความต้องการกับความกลัว หรือ การพัฒนากับความมั่นคง มารวมไว้ด้วยกันในระเบียบแบบแผน กรอบแนวคิดที่แคบจะคำนึงถึงภัยคุกคามที่รุนแรงต่อปัจเจก อิสระจากความกลัวหรืออิสระจากภัยคุกคามของชีวิตประชาชน อันหมายถึงความปลอดภัยและสิทธิที่เป็นแก่นของการพิจารณา สำหรับกรอบแนวคิดที่กว้างขวางขึ้นมานั้น จะไม่รวมภัยคุกคามที่รุนแรง แต่หมายรวมถึงภัยคุกคามที่เกี่ยวกับความหิวโหย ความยากจน โรคติดต่อและภัยธรรมชาติ หรืออิสรภาพจากความต้องการ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ความมั่นคงมนุษย์หมายถึง บางสิ่งที่มากกว่าความปลอดภัยจากภัยคุกคามที่รุนแรง กรอบแนวคิดของความมั่นคงมนุษย์สามารถเป็นเครื่องมือที่จำเป็นที่ใช้ระบุมูลเหตุที่สำคัญของความรุนแรงและความขัดแย้งจากมุมมองของประชาชน ในทางกลับกัน แนวทางความมั่นคงแบบดั้งเดิมที่มีแนวโน้มเพียงมุ่งเน้นที่จะหยุดความรุนแรงทางการทหาร อาจจะทำให้การระบุจำนวนของมูลเหตุที่สำคัญของภัยคุกคามผิดพลาดได้ เนื่องจากมุ่งความสนใจไปแง่มุมทางการทหารและแนวทางเป็นทิศทางเดียวกับมุมมองของรัฐ จากการเปรียบเทียบระหว่างความหมายของความมั่นคงมนุษย์และทฤษฎีความรุนแรง/ความขัดแย้งที่มีอยู่ พบว่าทำไมความเป็นไปได้ของแนวคิดความมั่นคงมนุษย์จึงเกิดคำถาม และทำไมจึงยากมากเมื่อจะนำแนวคิดไปปฏิบัติจริง แนวคิดความมั่นคงมนุษย์ไม่แสดงความชัดเจนถึงความเชื่อมโยงระหว่างภัยคุกคามความมั่นคงหรือ ประเด็นความรับผิดชอบ เช่น ใครเป็นคนรับผิดชอบต่อการระบุถึงภัยคุกคามความมั่นคง (Nishikawa, 2010)

แนวคิดการดำรงชีพในชนบทให้ความสำคัญกับความสามารถในการจัดการสินทรัพย์ด้านต่าง ๆ (Assets) เพื่อลดความเปราะบาง (Vulnerability) ที่ครัวเรือนในชนบทต้องเผชิญ ซึ่งสินทรัพย์เหล่านี้บางส่วนอยู่ในความครอบครองของบุคคล ในขณะที่บางส่วนอาจเป็นทรัพย์สินร่วม (Common Property) ที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึงและมีสิทธิ์นำมาใช้ประโยชน์รวมทั้งเข้าไปจัดการได้ โดยจำแนกสินทรัพย์ออกเป็น 5 ด้าน ได้แก่ สินทรัพย์ด้านกายภาพ (Physical Asset) สินทรัพย์ด้านการเงิน (Financial Asset) สินทรัพย์ด้านธรรมชาติ (Natural Asset) สินทรัพย์ด้านมนุษย์ (Human Asset) และ สินทรัพย์ด้านสังคม (Social Asset) นอกจากนี้ยังต้องพิจารณาถึงความยากจน (Poverty) และความเปราะบาง (Vulnerability) ของครัวเรือนในชนบทอย่างสำคัญด้วย โดยอาจดูได้จากวิกฤตการณ์ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ที่เกี่ยวกับทั้ง 2 ประเด็นดังกล่าวอันนำไปสู่ความอ่อนแอและลดทอนความเข้มแข็งของบุคคลและครัวเรือนในการทำมาหากิน ในขณะเดียวกันยังสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพความเป็น

อยู่ของคนในชนบทกับสิ่งแวดล้อม โดยที่ความสำเร็จของความพยายามที่จะดำรงชีพอย่างยั่งยืนได้มักจะต้องดำเนินการผ่านยุทธวิธีการดำรงชีพ (Livelihood Strategy) ด้วยการเปลี่ยนผ่านเชิงโครงสร้างและกระบวนการอันเกี่ยวเนื่องกับนโยบายและการแทรกแซงของสถาบันหรือองค์การทั้งที่เป็นภาครัฐและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งการแทรกแซงมักจะแสดงออกมาในรูปของกิจกรรมที่ทำและประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับคนในชุมชนชนบท อันเป็นผลมาจากการเลือกยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพไปใช้ในการปรับปรุงมาตรฐานการดำรงชีพระดับครัวเรือน รวมทั้งการลดความเปราะบางซึ่งคนในชุมชนเหล่านี้อาจพบกับความยากลำบากที่มาจากทั้งภัยธรรมชาติและวิกฤตการณ์จากภายนอกชุมชน โดยมุ่งเน้นไปที่ความสามารถในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนควบคู่กับการปรับปรุงสินทรัพย์ของครัวเรือนและในชุมชนให้มีมูลค่าและคุณค่าเพิ่มขึ้น (Chambers & Conway, 1991; DFID, 1999)



H สินทรัพย์มนุษย์ | S สินทรัพย์ทางสังคม | N สินทรัพย์ธรรมชาติ | P สินทรัพย์ทางกาย | F สินทรัพย์การเงิน

ภาพที่ 1 Sustainable Livelihoods Framework (DFID, 2008)

สินทรัพย์ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำรงชีพของครัวเรือนในชุมชนชนบท อาจเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าสินทรัพย์ครัวเรือน (Household Capitals) ประกอบด้วย 5 ด้าน ดังกล่าวข้างต้น ได้แก่ ภาพที่ 1 1) สินทรัพย์ทางกายภาพ (Physical Asset) หมายถึง สาธารณูปโภค เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา การคมนาคมขนส่ง รวมถึงเครื่องมือเทคโนโลยีและเครื่องจักรเพื่อการผลิต ซึ่งเป็นสินค้าทุนในการผลิต 2) สินทรัพย์ทางการเงิน (Financial Asset) หมายถึง เงินสด เงินออม สินเชื่อ และหนี้สินของครัวเรือนที่ใช้เป็นทุนหมุนเวียนในชีวิตประจำวัน 3) สินทรัพย์ทางธรรมชาติ (Natural Asset) หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลาย เช่น น้ำ ดิน ลม อากาศ แหล่งพันธุกรรมพืชและสัตว์ รวมถึงระบบวัฏจักรของน้ำและสถานที่บำบัดและบำรุงรักษาสิ่งแวดล้อม เช่น บ่อบำบัดน้ำเสีย 4) สินทรัพย์มนุษย์ (Human Asset) หมายถึง ทักษะ ความรู้ และความสามารถของแรงงาน ตลอดจนการมีสุขภาพที่ดีและความสามารถของทรัพยากรมนุษย์ที่สามารถใช้ประโยชน์จากสินทรัพย์อื่น ๆ 5) สินทรัพย์ทางสังคม (Social Asset) หมายถึง ทรัพยากรทางสังคม เช่น เครือข่าย ประชาสังคม การมีส่วนร่วมของภาคพลเมือง ความสัมพันธ์ทางสังคม และการเป็นสมาชิกของชมรมและสมาคม (Bhandari, 2013; Masae, 2013)

ความย้อนแย้งของการพัฒนาเศรษฐกิจของเมืองกับการยกระดับการดำรงชีพในชนบท

1. การพัฒนาเมืองกับสภาพสังคมในชนบทที่เปลี่ยนไป

การขยายผลของแนวคิดการพัฒนากระแสหลัก โดยเฉพาะการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ เริ่มต้นจากการสนับสนุนการขับเคลื่อนโดยภาครัฐที่ช่วยส่งเสริมให้ทุนและปัจจัยด้านต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างความทันสมัยในการเปลี่ยนผ่านสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรมจำนวนมาก อันส่งผลให้ประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศ รวมทั้งประเทศไทย มีการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างก้าวกระโดด โดยในช่วงทศวรรษที่ 1980 ประเทศไทยเคยได้รับการคาดการณ์ว่าจะเป็น “เสือเศรษฐกิจ” 1 ใน 5 ของกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย (New Industry Countries: NICs) เนื่องจากได้มีปรากฏการณ์การพัฒนาอย่างรวดเร็วผ่านบทบาทของภาคธุรกิจเอกชนในฐานะเป็นผู้ขับเคลื่อนหลักในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยภาครัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนและเข้าเกี่ยวข้องน้อย ซึ่งเป็นไปตามกลไกตลาดเสรีที่ใช้พลังการตลาดเป็นพลังขับเคลื่อนและกำหนดการจัดสรรทรัพยากร ซึ่งมีส่วนสำคัญยิ่งต่อการกระตุ้นการพัฒนาเศรษฐกิจและช่วยยกระดับมาตรฐานการดำรงชีพของประชากรในชนบทหลายด้าน โดยเฉพาะในมิติด้านเศรษฐกิจ เช่น รายได้ครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น และเงินเดือนจากลูกหลานที่ย้ายถิ่นฐานไปทำงานเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมในเมืองใหญ่ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ (Ellis, 2008; Tan, 2007) เมื่อเข้าสู่ทศวรรษที่ 1990 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศไทยปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน จากเดิมที่วิถีชีวิตของประชาชนในชนบทไทยมักจะประกอบขึ้นมาจากหลากหลายมิติ ทั้งมิติความเชื่อ ความสัมพันธ์ทางสังคมและการดำรงชีพที่เชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อน ด้วยลักษณะของการตั้งถิ่นฐานที่มักจะอยู่ด้วยกันเป็นชุมชน นิยมสร้างบ้านเรือนเป็นกลุ่มบ้านใกล้กัน และมีเพื่อนบ้านส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องหรือผู้ที่ยอมรับนับถือกันเสมือนเครือญาติ อีกทั้งพื้นที่ทำกินส่วนใหญ่มักอยู่ภายในชุมชนหรือพื้นที่รอบชุมชน อันเป็นสังคมที่มีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติภายในชุมชนค่อนข้างสูง (Peredo & Chrisman, 2006) ได้เริ่มประสบปัญหาด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมในเมืองที่ชักนำให้แรงงานจำนวนมากอพยพไปทำงานในเมืองใหญ่ ปัญหาที่เห็นเด่นชัดประการสำคัญคือ ความมั่นคงของมนุษย์ที่มีคนเป็นศูนย์กลาง อันประกอบด้วย “อิสรภาพจากความกลัว” และ “อิสรภาพจากความต้องการ” (UNDP 1994: 24-33) ในระดับปัจเจกของสมาชิกในชุมชนชนบท ปัญหาครอบครัวที่ผู้สูงอายุจำนวนมากมักจะต้องเลี้ยงดูหลาน ๆ กันอยู่เพียงลำพัง และเด็กเล็กไม่ได้รับการเลี้ยงดูและเอาใจใส่เท่าที่ควร ส่งผลให้ความเข้มแข็งของครอบครัวและทุนทางสังคมแบบเครือญาติภายใต้สังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมของชนบทไทยลดลง จนบางชุมชนถึงขนาดต้องกลายเป็นชุมชนร้างหรือมีสภาพล่มสลายที่แทบจะไม่มีปฏิสัมพันธ์หรือกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างพลังทางสังคมเหมือนเดิมที่เคยมีกิจกรรมร่วมกันของชุมชน รวมถึงประเพณีต่าง ๆ ซึ่งสัมพันธ์กับฤดูกาลและการทำมาหากินด้วยการเกษตรตลอดทั้งปี ในขณะเดียวกันพื้นที่ที่เคยเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติขนาดใหญ่กลับพบการถูกทำลายอย่างมหาศาล เพื่อนำทรัพยากรดังกล่าวไปเป็นปัจจัยนำเข้าของการผลิตภาคอุตสาหกรรม จึงส่งผลกระทบให้เกิดสภาพความแห้งแล้งและแร้นแค้นตามมา เนื่องจากกุ้ง หอย ปู ปลา และแหล่งอาหารตามธรรมชาติที่เคยหาได้โดยทั่วไปตามแหล่งน้ำและป่าไม้ในท้องถิ่นเริ่มหายไปจากพื้นที่โดยรอบ การทำการเกษตรได้กลายสภาพไปเป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อตอบโจทย์การพัฒนาแบบทันสมัยและความเป็นอุตสาหกรรมที่มุ่นเน้นการเพิ่มผลิตภาพต่อพื้นที่และแรงงาน ซึ่งจำเป็นต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอกท้องถิ่นมากขึ้น ทั้งปุ๋ยเคมี สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืช และเครื่องจักรกลในการผลิต อีกทั้งยังต้องอาศัยพ่อค้าคนกลางในระบบการตลาด แม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะรู้สึกว่ายิ่งทำการเกษตรก็ยิ่งเป็นหนี้เพิ่มมากขึ้น แต่ก็ยังคงต้องทำการเกษตรต่อไปอย่างไม่มีทางเลือก จนส่งผลกระทบต่อมาตรฐานการดำรงชีพอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน (Anríquez & Stamoulis, 2007; Ellis, 2008)

แม้ว่าเมื่อพิจารณาสภาพเศรษฐกิจในบางด้านของครัวเรือนในชุมชนขนบทที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาตามแนวทางกระแสหลัก ทั้งจากการขับเคลื่อนของภาคธุรกิจเอกชนและการเคลื่อนย้ายเข้ามาของทุนและนวัตกรรมจากต่างประเทศ อาจพบว่าคนในชุมชนหลายครัวเรือนยังคงได้รับปัจจัยทางการเงินจากการส่งมาของลูกหลานหรือญาติพี่น้อง (Remittance) ที่ย้ายถิ่นฐานเข้าสู่เมืองเพื่อทำงานรองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจของภาคอุตสาหกรรม ก็ตาม แต่ก็อาจมีปัจจัยด้านเศรษฐกิจบางประการที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้รายได้ของครัวเรือนในชนบทไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในการการดำรงชีพที่สูงขึ้นตามขยายตัวทางเศรษฐกิจ ภายใต้สภาพการณ์ที่ย้อนแย้งเช่นนี้ ได้มีการเสนอแนวคิดการพัฒนาทางเลือกขึ้น โดยมุ่งหวังที่จะยกระดับการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihood Development) โดย Chambers and Conway (1991) และได้มีการพัฒนาต่อยอดเป็นกรอบการทำงานเพื่อส่งเสริมการดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบท (Sustainable Rural Livelihood Framework) ในเวลาต่อมาโดย UK Department for International Development (DFID) ซึ่งได้พิจารณาถึงการจัดการสินทรัพย์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพของครัวเรือน แล้วนำกรอบแนวคิดมาใช้ในการวางนโยบายและยุทธศาสตร์เพื่อส่งเสริมความอยู่ดีมีสุข (Well-being) และยกระดับการดำรงชีพให้ดีขึ้น ซึ่งเชื่อว่าจะช่วยให้สามารถทำได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน และเป็นการเชื่อมโยงของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น กรอบแนวคิดนี้มีองค์ประกอบที่ต้องคำนึงถึงของทรัพยากรที่เป็นสินทรัพย์ ทั้งสินทรัพย์ที่เป็นมนุษย์ สังคม การเงิน ทรัพยากรธรรมชาติ และสินทรัพย์ทางกายภาพที่สามารถนำมาจัดการเพื่อยกระดับการดำรงชีพและความอยู่ดีมีสุขถ้วนหน้า อีกทั้งยังช่วยลดความไม่เท่าเทียมระหว่างกลุ่มคนบนความแตกต่างของบริบททางธรรมชาติและสังคม (DFID, 2008; Krantz, 2001)

การพัฒนาที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งคาดหวังว่าผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจะค่อย ๆ ไหลรินจากยอดปีรามิดไปยังประชาคมทุกกลุ่มของชนชั้นสังคม บนฐานคิด Trickle-down process มักจะสร้างผลกระทบทางลบอันเนื่องจากการขาดการการมีส่วนร่วมจากฐานรากของสังคมและชุมชนที่เป็นประชากรส่วนใหญ่ รวมถึงการมุ่งเน้นแต่เพียงการพัฒนาด้านเศรษฐกิจโดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมมากนัก ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) ที่ต่อต้านการพัฒนาตามแนวทางนี้ (Diani, 1992) และมีการตั้งคำถามต่อแนวทางการพัฒนากระแสหลักจากกลุ่มภาคประชาสังคม หรืออาจเรียกว่า “ภาคส่วนที่สาม” (The Third Sector) ของระบบเศรษฐกิจ (Pearce, 2009) โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์การพัฒนาภาคเอกชน (Non-Governmental Organizations: NGOs) ที่มีบทบาทนำในการพัฒนาตามกระแสทางเลือกซึ่งไม่ได้มุ่งเน้นแต่เฉพาะการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว แต่ยังคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมและให้พิจารณาผลกระทบในมิติอื่น ๆ ตามแนวทางของทฤษฎีใหม่ของการพัฒนา ในขณะเดียวกันยังให้ความสำคัญกับการบริหารงานและการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาด้วยการรับบริจาคทุนสนับสนุนจากองค์การต่าง ๆ ที่มุ่งช่วยเหลือกิจกรรมสาธารกุศลเพื่อใช้ดำเนินงานและจัดทำโครงการพัฒนาตามกระแสทางเลือกในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก โดยเฉพาะการพัฒนาชนบทตามแนวทางการพัฒนาบนฐานของชุมชน (Community-Based Development) ซึ่งมุ่งเน้นการพึ่งพาตนเอง (Self-Reliance) ของคนในชุมชนโดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน ซึ่งจะบรรลุผลได้ด้วยการจัดโครงสร้างของโครงการพัฒนาและจัดหาบุคลากรในชุมชนที่สามารถขับเคลื่อนการพัฒนาด้วยการใช้วิธีการดำเนินการที่เหมาะสม โดยทั่วไปแล้วการพัฒนาตามแนวทางนี้มักจะดำเนินการในลักษณะของโครงการขนาดเล็กที่ใช้ต้นทุนต่ำและเทคโนโลยีที่ไม่ซับซ้อนซึ่งอาจทำให้ประสบกับปัญหาขาดความยั่งยืนในการดำรงอยู่ของการบริหารจัดการโดยเฉพาะในเรื่องของปัจจัยหรือทุนหมุนเวียนเพื่อให้สามารถหล่อเลี้ยงโครงการได้อย่างต่อเนื่อง จึงทำให้ก่อเกิดแนวคิดการประกอบการฐานชุมชน (Community-Based Entrepreneurship) เพื่อต่อยอดแนวคิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนด้วยการเปลี่ยนผ่านไปเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ด้วยกิจกรรมทางธุรกิจและการตลาดที่สามารถขยายโอกาสการ

เข้าถึงกลุ่มผู้บริโภคตามแนวทางการตลาดเสรีได้อย่างกว้างขวางมากขึ้นแต่ยังคงไว้ซึ่งเป้าประสงค์เพื่อช่วยเหลือสังคมตามบริบทของชุมชนที่มีการดำเนินโครงการ (Eversole, Barraket, & Luke, 2013; Peredo & Chrisman, 2006)

2. ความยากจนและความเปราะบางของชุมชนชนบท

"รวยกระจุกจนกระจาย" ในบางกรณี วลีนี้อาจเป็นเพียงวาทกรรมของการพัฒนากระแสหลัก แต่ในอีกแง่มุมหนึ่งก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ปัจจุบันนี้ ความยากจนและความเปราะบางของชุมชนในชนบทยังคงดำรงอยู่ ในขณะที่ผู้มีรายได้ทางเศรษฐกิจมักจะกระจุกตัวอยู่ในสังคมเมือง แม้ว่าประเทศได้นำแนวทางการพัฒนากระแสหลักมาใช้ในการพัฒนาและปฏิรูปโครงสร้างและนโยบาย นับตั้งแต่สมัยประเทศไทยเคยได้รับฉายาว่า "เสือเศรษฐกิจตัวที่ 5 ของเอเชีย" หากพิจารณาในบริบทของสังคมชนบทโดยทั่วไปของประเทศไทย จะพบว่าลักษณะของชุมชนนั้นจะเป็นการอยู่อาศัยรวมกันเป็นกลุ่มคนในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกันมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายแบบเครือญาติทั้งแบบสายสาแหรกลำดับครอบครัวและเคารพนับถือกันเป็นญาติพี่น้องในลักษณะที่เรียกว่า "หมู่บ้าน" ที่ผู้คนเชื่อมโยงกันด้วยความเชื่อ บรรทัดฐาน และค่านิยมร่วมกัน (Masae, 2013) ซึ่งบุคคลนั้นจะเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มทางสังคม เมื่อมีการแสดงออกส่วนบุคคลที่ไม่พึงประสงค์และไม่สอดคล้องกับบรรทัดฐานก็จะทำให้บุคคลนั้นรู้สึกผิดหรืออายโดยที่ระเบียบปฏิบัติ (Rules) ของเครือข่ายทางสังคมทั้งแบบเครือญาติ (Kinship) ระบบอุปถัมภ์ (Patronage) และระบบต่างตอบแทน (Reciprocity) (Pongsapich & Kuwinpant, 2002) อาจส่งผลกระทบต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนที่เชื่อมโยงกับกลไกของการผลิต การบริโภค และการแลกเปลี่ยนกันในชีวิตประจำวัน (Social Life) (Burt, 2015; Farmer et al., 2016) ดังนั้นในทางปฏิบัติ การแทรกแซงเพื่อการพัฒนาจะต้องพิจารณาถึงบริบทของชุมชนให้ครอบคลุมทั้งปัจจัยสภาพแวดล้อมเชิงสถาบันและสังคมโดยรอบ ซึ่งอาจจะเป็นปัจจัยที่สนับสนุนหรือขัดขวางการปรับตัวเพื่อรับสิ่งใหม่และการมีส่วนร่วมกับการพัฒนาที่แทรกแซงจากภาครัฐก็ได้ (Abu-Saifan, 2012; El Ebrashi, 2013)

รายงาน "ออกแบบอนาคต: ทิศทางใหม่ของการพัฒนามนุษย์ในเอเชียแปซิฟิก" ของ โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme) เมื่อวันที่ วันที่ 16 พฤศจิกายน 2566 ระบุว่า แม้ประเทศไทยจะมีความก้าวหน้าในการลดความยากจน แต่หากพิจารณาตามเป้าหมายความยั่งยืนของ SDGs 17 ประการ จะเห็นว่าประเทศไทยยังคงถดถอยเรื่องขจัดความหิวโหย ความไม่เท่าเทียมทางเพศ และการดำเนินการจัดการเปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิอากาศ ไปจนถึงการพยายามลดความเหลื่อมล้ำที่ไทยยังห่างจากเป้าหมายความยั่งยืนของ SDGs การพัฒนาที่ผ่านมานั้น ซึ่งการลดความเหลื่อมล้ำเป็นเป้าหมายที่ 10 มีเป้าประสงค์มุ่งเน้นไปที่การเติบโตของรายได้ในกลุ่มประชากรร้อยละ 40 ที่ยากจนที่สุด (UN, 2023) แม้ประเทศไทยจะมีการเติบโตแต่ผลประโยชน์จากความก้าวหน้าไม่ได้แบ่งปันให้ประชากรทุกกลุ่มเท่าเทียมกัน ยังมีการกีดกันเชิงโครงสร้าง ความไม่เท่าเทียมกันฝังรากลึก การมีอคติทางเพศ การมีธุรกิจนอกระบบขนาดใหญ่ รวมทั้งวิกฤตสภาพสิ่งแวดล้อมที่รุนแรงขึ้น การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ มลพิษที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และยังต้องเผชิญสภาพความขัดแย้งภูมิรัฐศาสตร์โลกซึ่งส่งผลต่อค่าครองชีพและกระทบประชากรกลุ่มเปราะบางมากที่สุด สิ่งหนึ่งที่ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในไทยคือความเหลื่อมล้ำด้านความมั่งคั่ง รายงาน Global Wealth Report 2023 โดยเครดิตสวิส เผยให้เห็นว่า คนที่รวยที่สุด 1% แรก มีความมั่งคั่งเฉลี่ย 33 ล้านบาท ซึ่งมากกว่าความมั่งคั่งเฉลี่ยของคนจนที่สุด 20% ท้ายถึง 2,500 เท่า และในแง่มิติของการถือครองทรัพย์สิน จะเห็นว่าคนที่รวยที่สุด 5% มีการถือครองที่ดินถึง 80% ของที่ดินทั้งหมดในประเทศ ในขณะที่อีก 75% ไม่มีโอกาสแม้แต่จะเป็นเจ้าของที่ดิน (Credit Suisse AG, 2023) ซึ่งความเหลื่อมล้ำนี้ส่งผลกระทบอย่างยิ่งต่อการพัฒนามนุษย์ และความเหลื่อมล้ำในมิติรายได้ ความมั่งคั่ง และการศึกษา ทั้ง 3 ปัจจัย

นี้เป็นสาเหตุหลักของความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย นอกจากนี้ ในมิติของความมั่นคงของมนุษย์ (Human security) รายงาน UNDP พบว่า แม้ในประเทศที่มีระดับการพัฒนามนุษย์สูงมาก แต่ก็มีประชากรเพียง 23% หรือไม่ถึง 1 ใน 4 ที่รู้สึกว่าชีวิตตัวเองมีความมั่นคงปลอดภัย แม้ค่าดัชนีความไม่มั่นคงมนุษย์ของประเทศไทยเมื่อเทียบกับประเทศในกลุ่มอาเซียน จะมีค่าดัชนีต่ำกว่าประเทศอื่นในกลุ่มอาเซียน แต่มีสัญญาณความวิตก ความน่ากังวล แสดงให้เห็นออกมา ผ่านความเครียด ความไม่มั่นคงต่อชีวิต และสุขภาพจิตของคนไทย นำไปสู่การเพิ่มสูงขึ้นของอัตราการฆ่าตัวตาย รวมทั้งความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อการตัดสินใจมีลูก ซึ่งข้อมูลกรมสุขภาพจิต พบว่าอัตราฆ่าตัวตายสำเร็จของไทยมีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด แนวโน้ม (Trends) เพิ่มขึ้นของอัตราฆ่าตัวตายสำเร็จ ที่เพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดดตั้งแต่ปี 2563 ซึ่งเป็นช่วงแพร่ระบาดโควิด ความกดดันต่างๆ ส่งผลต่อสุขภาพจิต ดังจะเห็นได้จาก จำนวนผู้ป่วยสุขภาพจิตของไทยเพิ่มขึ้น 2 เท่าจาก 1.3 ล้านคนในปี 2558 เป็น 2.3 ล้านคนในปี 2564 สวนทางกับจำนวนจิตแพทย์ในไทยที่มีเพียง 845 คน (สถิติปี 2565) ความวิตกกังวลนี้ยังส่งผลต่อการตัดสินใจมีบุตรที่ยากขึ้น (UNDP, 2023)

3. ยุทธวิธีการดำรงชีพเพื่อปรับปรุงมาตรฐานการดำรงชีพระดับครัวเรือน

แนวทางเกี่ยวกับสินทรัพย์การดำรงชีพที่ยั่งยืน (Sustainable Livelihood Approach, SLA) นั้นจะให้ความสำคัญกับ “คน” ในฐานะศูนย์กลางของการขับเคลื่อนการพัฒนาซึ่งจะต้องทำความเข้าใจความเข้มแข็งของคนในการจัดการกับสินทรัพย์เพื่อการดำรงชีพตามฐานคติที่ว่า ผู้คนจำเป็นต้องมีสินทรัพย์ที่หลากหลายและมียุทธวิธีที่เหมาะสมในการจัดการเพื่อให้บรรลุผลของการดำรงชีพซึ่งเชื่อมโยงกับองค์ประกอบสินทรัพย์ทั้ง 5 ด้าน โดยแต่ละสินทรัพย์มีความสัมพันธ์ต่อกันทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่นตัวอย่าง ก) สินทรัพย์ทางสังคมและกายภาพจะถูกลดทอนไปจากการดำรงชีพในชุมชนเมืองของประเทศกำลังพัฒนา เช่น ความสัมพันธ์ทางสังคมและการเข้าถึงการคมนาคมขนส่ง และตัวอย่าง ข) การดำรงชีพด้วยการรวมกันเป็นกลุ่มก้อนทางสังคมจะช่วยขยายโอกาสการเข้าถึงสินทรัพย์ทางการเงิน เช่น การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และยังช่วยให้สามารถนำทรัพยากรทางสังคมและความสามารถของบุคคลและครัวเรือนออกมาใช้ประโยชน์ได้มากขึ้นซึ่งอาจส่งผลต่อเนื่องมายังการพัฒนาสาธารณูปโภคภายในชุมชนโดยรอบ นอกจากนี้ ในกรอบการดำเนินงานเพื่อการดำรงชีพสู่ความยั่งยืนในชนบทยังได้แสดงถึงบริบทของความเปราะบางที่ส่งผลต่อสินทรัพย์การดำรงชีพทั้ง 5 องค์ประกอบ ซึ่งต้องอาศัยการแทรกแซงอย่างสร้างสรรค์จึงจะช่วยการพัฒนาให้ครัวเรือนในชนบทสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากสินทรัพย์เหล่านั้นได้ โดยต้องดำเนินการเปลี่ยนผ่านทั้งโครงสร้างและกระบวนการเชิงสถาบัน อาทิ นโยบาย กฎระเบียบ วัฒนธรรม การทำงานทั้งของภาครัฐและเอกชน ซึ่งอาจเป็นการแทรกแซงเพื่อการพัฒนาด้วยการนำแนวคิดการพัฒนาฐานชุมชนไปใช้เป็นฐานให้เกิดการเปลี่ยนผ่านเชิงยุทธศาสตร์ทั้งในโครงสร้างและกระบวนการขับเคลื่อนการพัฒนาในระดับบุคคล ครัวเรือนและชุมชนโดยตรงซึ่งมีคำอธิบายที่น่าเชื่อได้ว่าจะส่งผลให้สามารถยกระดับการดำรงชีพและรายได้ครัวเรือนให้สูงขึ้น อันจะส่งผลต่อการเพิ่มความอยู่ดีมีสุขและช่วยลดความเปราะบางทางสังคมโดยที่ยังคงรักษาทรัพยากรธรรมชาติโดยรอบชุมชนให้ดำรงอยู่อย่างเกื้อกูล (DFID, 1999) ชุมชนในชนบทส่วนใหญ่ยังมีการดำรงอยู่ของกิจกรรมความร่วมมือกันทางสังคม (Collective Action) บนแนวคิดการกระทำแบบรวมหมู่ (Collectivism) ด้วยการรวมตัวของกลุ่มคนและชุมชนที่มีปัญหาหรือความสนใจร่วม (Montgomery, Dacin, & Dacin, 2012) เมื่อคนในชุมชนเริ่มมองเห็นถึงสัญญาณของความสำเร็จจากการยกระดับการดำรงชีพระดับครัวเรือนก็อาจทำให้ชาวบ้านที่ยังลังเลหรือยังไม่ได้สนใจเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมร่วมบนฐานชุมชนได้เปลี่ยนความคิดและเริ่มเข้ามามีส่วนร่วม (Participation) ขยายผลเป็นการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน (Active Participation) ของสมาชิกในชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง จนนำไปสู่การยกระดับการดำรงชีพของครัวเรือน ทั้งการสร้าง

งานและรายได้เสริมจากกิจกรรมการท่องเที่ยวชุมชน รายได้จากมูลค่าเพิ่มของผลผลิตการเกษตร มีเวลาอยู่กับครอบครัวและมีความสุขมากขึ้น รวมถึงการลดความเปราะบางซึ่งเป็นสถานการณ์ที่บุคคลไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ภายหลังจากเกิดเหตุการณ์หรือวิกฤตการณ์ (Maneein, 2023

รายงานของ UNDP ชี้ว่า ประเทศไทยต้องเตรียมรับความท้าทายและความผันผวนที่เกิดขึ้น ทั้งความเปราะบางของการฟื้นตัวเศรษฐกิจ ภัยธรรมชาติ ปัญหาการเปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิอากาศ มลภาวะทางอากาศ ปัญหาประชากร ความไม่แน่นอนของภูมิรัฐศาสตร์โลก ล้วนส่งผลต่อค่าครองชีพและความมั่นคงในชีวิต การเพิ่มขึ้นของหนี้ครัวเรือน สิ่งต่างๆ เหล่านี้ซ้ำเติมความยากลำบากในการดำเนินชีวิตของคนไทย การพัฒนามนุษย์อย่างสมดุลจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การเติบโต คือต้องไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง ซึ่งจะนำไปสู่การกระจายความมั่งคั่งอย่างเท่าเทียมมากขึ้น จะต้องมีการจุดประกายความเปลี่ยนแปลงในภาครัฐและปรับยุทธวิธีการดำรงชีพ ทำให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการการพัฒนาอย่างแท้จริง ส่วนเรื่องโอกาสการลงทุนทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ รายงานระบุว่า จะเป็นธุรกิจในกลุ่มเศรษฐกิจสีเขียว ทั้งการลงทุนในพลังงานหมุนเวียน การลงทุนอาหารเพื่ออนาคต การลงทุนด้านการกำจัดขยะ การสร้างบรรจุภัณฑ์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยวชุมชน (UNDP, 2023)

อภิปรายและข้อเสนอแนะ

จากการวิเคราะห์ข้อมูลข้างต้น พบว่า ความย้อนแย้งของการพัฒนากระแสหลักกับการยกระดับการดำรงชีพของครัวเรือนอาจยังไม่มีจุดบรรจบได้อย่างลงตัวในเร็ววันโดยเฉพาะในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งส่วนใหญ่มักจะปฏิบัติตามแนวทางที่เคยประสบความสำเร็จในประเทศพัฒนาแล้วนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเริ่มมีทฤษฎีการพัฒนากระแสหลักจนถึงยุคกระแสโลกาภิวัตน์และต่อเนื่องมาจนปัจจุบันนี้ โลกของเราถูกเชื่อมโยงกันผ่านโครงข่ายอินเตอร์เน็ตไร้พรมแดน แต่กลับพบว่า ในประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ยังคงมีความเหลื่อมล้ำซึ่งมีเป้าประสงค์มุ่งเน้นไปที่การเติบโตของรายได้ในกลุ่มประชากรร้อยละ 40 ที่ยากจนที่สุด และนับวันก็ยิ่งมีช่องว่างระหว่างกลุ่มประชากรที่มีรายได้สูงมากขึ้นเรื่อยๆ ดังรายงาน Global Wealth Report 2023 โดยเครดิตสวิส กล่าวว่า ในประเทศไทย คนที่รวยที่สุด 1% แรก มีความมั่งคั่งเฉลี่ย 33 ล้านบาท ซึ่งมากกว่าความมั่งคั่งเฉลี่ยของคนจนที่สุด 20% ท้ายถึง 2,500 เท่า

ความยากจนและความเปราะบางของชุมชนในชนบทยิ่งถูกซ้ำเติม จากการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นด้านเศรษฐกิจ ผลกระทบจากการเคลื่อนย้ายแรงงานเกิดเป็นชุมชนแออัดในช่วงเวลาที่ประเทศไทยมุ่งสู่การเป็นเสือเศรษฐกิจตัวที่ 5 ของเอเชีย ทำให้สภาพสังคมในชุมชนชนบทเปลี่ยนแปลงไปเป็นชุมชนที่เต็มไปด้วยเด็กๆ และคนชรา ปู่ย่าตายายที่เลี้ยงดูหลาน และยังรวมถึงไปสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ฤดูกาลที่ต่างไปจากเดิมส่งผลต่อผลผลิตทางการเกษตร ทำให้ราคาผลผลิตทางการเกษตรไม่แน่นอน จนบางครั้งอาจกล่าวได้ว่า เกษตรกรไทยยิ่งทำยิ่งเป็นหนี้

ทฤษฎีการพัฒนาใหม่ที่ให้ความสำคัญกับการเติบโตจากภายใน (Endogenous Growth) โดยภาคสังคมจะได้รับการส่งเสริมเฉกเช่นเดียวกับภาคธุรกิจ บนแนวคิดการพัฒนาที่มีคนเป็นศูนย์กลางและการมีส่วนร่วมของชุมชนได้เริ่มเข้ามีบทบาทนำและพัฒนาต่อยอดทฤษฎีการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือรูปแบบของการพัฒนาที่สนองความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบันโดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง โดยอาศัยกรอบความคิดที่มองการพัฒนาเป็นมิติ (Dimensions) ของเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ให้มีความเชื่อมโยงกัน เรียกว่าเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือ Sustainable Development Goals (SDGs) ซึ่งจะใช้เป็นทิศทางการพัฒนาตั้งแต่เดือนกันยายน ปี 2558 ถึงเดือนสิงหาคม 2573 ครอบคลุมระยะเวลา 15 ปี โดยประกอบไปด้วย 17 เป้าหมาย หรือ SDGs 17 ประการ (UN, 2023)

กรอบการทำงานของการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Framework) เป็นหลักคิดในการกำหนดยุทธวิธีของชุมชนเพื่อตอบสนองต่อวิกฤตการณ์หรือความเปราะบางที่ชุมชนต้องเผชิญในมิติของสินทรัพย์ทั้ง 5 ประการที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ด้วยการปรับเปลี่ยนกระบวนการและโครงสร้าง เช่น กฎหมาย นโยบาย วัฒนธรรม สถาบัน การรวมกลุ่มของครัวเรือน การแทรกแซงจากภาครัฐ หรือการสนับสนุนจากภาคเอกชนหรือธุรกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาบนฐานของชุมชน (Community-Based Development) ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจสีเขียวตามรายงานของ UNDP ปี 2566 “ออกแบบอนาคต: ทิศทางใหม่ของการพัฒนามนุษย์ในเอเชียแปซิฟิก” ด้วยตัวชี้วัดการยกระดับการดำรงชีพระดับครัวเรือน ดังนี้ รายได้เพิ่มขึ้น เพิ่มคุณภาพชีวิต ลดความเปราะบาง ปรับปรุงความมั่นคงทางอาหาร มีการใช้ทรัพยกรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

ดังนั้นเอง หากครัวเรือนในแต่ละชุมชนต้องการยกระดับการดำรงชีพเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ สร้างรายได้ รู้สึกความมั่นคงความปลอดภัยในชีวิต และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น แทนที่จะรอเพียงแผนนโยบายการพัฒนากระแสหลักของภาครัฐ ชุมชนอาจต้องลุกขึ้นมารวมกลุ่มกันบนแนวคิดการกระทำแบบรวมหมู่ (Collectivism) ช่วยกันวิเคราะห์สินทรัพย์ในชุมชนทั้ง 5 สินทรัพย์กายภาพ สินทรัพย์ธรรมชาติ สินทรัพย์การเงิน สินทรัพย์มนุษย์ และสินทรัพย์ทางสังคม นำภูมิปัญญาของชุมชนมาเป็นจุดแข็งในการพัฒนาฐานชุมชนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจสีเขียว สร้างการเติบโตจากภายในตามทฤษฎีการพัฒนาใหม่เพื่อความยั่งยืน ก็เชื่อได้ว่า มาตรฐานการดำรงชีพระดับครัวเรือนจะมีการยกระดับและลดความเปราะบางได้

เอกสารอ้างอิง

Abu-Saifan, S. (2012). Social Entrepreneurship: Definition and Boundaries. Technology Innovation Management Review, 2(2): 22-27. http://doi.org/10.22215/timreview/523

Aghion P, Howitt P. (1998). Endogenous Growth Theory. Cambridge, MA: MIT Press; 1998.

Anríquez, Gustavo & Stamoulis, Kostas. (2007). “Rural development and poverty reduction: is agriculture still the key?,” ESA Working Papers 289048, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Agricultural Development Economics Division (ESA).

Bhandari PB. (2013). Rural livelihood change? Household capital, community resources and livelihood transition. J Rural Stud. 2013 Oct 1;32:126-136. doi: 10.1016/j.jrur stud.2013.05.001. PMID: 24043919; PMCID: PMC3772533.

Burt, R. S. (2015). Reinforced structural holes. Social Networks, 43, 149-161. doi:10.1016/j.soc net.2015.04.008

Chambers, R., & Conway, G. (1991). Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st century. IDS Discussion Paper, 296, 1-29. doi:ISBN 0 903715 58 9

Credit Suisse AG. (2023). The Global Wealth Report 2023. Retrieved December 30, 2023 from https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html

Diani, M. (1992). The Concept of Social Movement. The Sociological Review, 40(1), 1-25. https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1992.tb02943.x

DFID. (1999). Sustainable Livelihoods Guidance Sheets Framework Introduction Vulnerability Transforming. Context, 26-26. doi:10.1002/smj

DFID. (2008). DFID ’ s Sustainable Livelihoods Approach and its Framework. Development, 1-5.

Eversole, R., Barraket, J., & Luke, B. G. (2013). Social enterprises in rural community development. Community Development Journal, 49(2), 245-261. doi:10.1093/cdj/bst030

El Ebrashi, R. (2013). Social entrepreneurship theory and sustainable social impact. Social Re sponsibility Journal, 9(2), 188-209. doi:10.1108/srj-07-2011-0013

Frank, Ellis. (2008). The Determinants of Rural Livelihood Diversification in Developing Countries. Journal of Agricultural Economics, 51(2):289-302. doi: 10.1111/J.1477-9552.2000. TB01229.X

Farmer, J., De Cotta, T., McKinnon, K., Barraket, J., Munoz, S.-A., Douglas, H., & Roy, M. J. (2016). Social enterprise and wellbeing in community life. Social Enterprise Journal, 12(2), 235-254. doi:10.1108/sej-05-2016-0017

Masae, A. (2013). Structural Change and Natural Resource-based Livelihood Adjustment among Wetland Settlers in Southern Thailand. (1), 57-67.

Montgomery, A. W., Dacin, P. A., & Dacin, M. T. (2012). Collective Social Entrepreneurship: Collab oratively Shaping Social Good. Journal of Business Ethics, 111(3), 375-388. doi:10.1007/ s10551-012-1501-5

Nishikawa, Y. (2010). Human Security in Southeast Asia (1st ed.). Routledge. https://doi. org/10.4324/9780203850459

Maneein, D. (2023). Community-Based Social Entrepreneurshiip and Rural Livelihood Improve ment. Graduate School of Social Development and Management Strategy. National Institute of Development Administration

Krantz, L. (2001). The sustainable livelihood approach to poverty reduction. Division for Policy and Socio-Economic Analysis(February), 44-44.

Pearce, J. (2009). Social economy: engaging as a third system? The Social Economy International Perspectives on Economic Solidarity, 22-36.

Peredo, A. M., & Chrisman, J. J. (2006). Toward a Theory of Community-Based Enterprise. Acade my of Management Review, 31(2), 309-328. doi:10.5465/amr.2006.20208683

Pongsapich, A. & Kuwinpant, P. (2002). Patronage system (in Thai). Bangkok: Chulalongkorn University Printing House.

Rostow, W. W. (1960). The stages of economic growth: A non-communist manifesto. Cambridge: Cambridge University Press.

Tan, G. (2007). The next NICS of Asia. Third World Quarterly, 14(1), 57-73. doi:10.1080/01436599308420313

Todaro, P. M. (1994). Economic development (5th ed.). New York: Longman Publishers.

United Nations (2023). The Global Sustainable Development Report 2023. Retrieved December 30, 2023 from https://sdgs.un.org/gsdr/gsdr2023

United Nations Development Programme (1994). The Human Development Report 1994. Retrieved December 30, 2023 from https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1994

United Nations Development Programme (2023). Making Our Future:

New Directions for Human Development in Asia and the Pacific.Retrieved December 30, 2023. from https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-11/undp_regional_human_development_report_web_final_0.pdf